

Reformaatio, väkivalta ja omatunto: Jean Calvinin ja Sebastian Castellion kirjallinen sota vuodelta 1554

Tulkoon lukijoiden tietoon, että hän osoitti kuollessaan karkeaa typeryyttä. Kun hänelle tuotiin tieto, että hänet on tuomittu kuolemaan, hän oli välillä kuin hurmoksessa, sitten taas huokaili niin äänekkäästi, että koko sali kaikui ja välillä ryhtyi ulvomaan kuin mielipuoli. Lyhyesti sanoen: hän kykeni hillitsemään itseään yhtä vähän kuin pahojen henkien riivaama. Lopuksi hänen huutonsa kohosi niin hillittömäksi, että hän taukoamatta löi rintaansa ja huusi espanjaksi *misericordia, misericordia*. Kun tultiin telotuspaikalle, hyvällä veljellämme Guillaume Farelilla oli täysi työ saada tuomittu hillitsemään itsensä huutamasta tätä sanaa. Niinpä hän kehotti kansaa rukoilemaan, jotta kaikki rukoilisivat tuomitun kanssa. En kuitenkaan tiedä, millä omallatunnolla tuomittu saattoi rukoilla, kun oli sellainen kuin oli. Hän nimittäin oli omakätisesti kirjoittanut vallitsevan uskon olevan perkeleestä, että ei ole Jumalaa eikä kirkkoa eikä kristinuskoa, koska pieniä lapsia kastetaan.¹

KIISTAN HENKILÖT JA TUTKIMUKSEN KYSYMYKSET

Genevessä 27. lokakuuta 1553 espanjalainen, monipuolisesti oppinut toisinajattelija Michael Servetus poltettiin hitaalla tulella elävältä, koska hän oli

kieltänyt opin pyhästä kolminaisuudesta sekä muita useimpien kristittyjen tunnustamia asioita.² Servetukseen tappamisen ideologis-intellektuaalisena auktoriteettina Jean Calvin katsoi tarpeelliseksi puolustaa yhdessä Geneven hurskaan kaupunginraadin kanssa tekemänsä ratkaisua ja kirjoitti talven aikana teoksen, joka helmikuussa 1554 ilmestyi latinankielisenä ja pian myös ranskankielisenä versiona. Siinä ja etenkin yllä olevassa lainauksessa hän välittää tietoa Servetukseen viimeisistä vaiheista sekä omasta suhtautumisestaan niihin. Calvin tarvitsi puolustuspuhetta vakuuttaakseen ystävänsä ja liittolaisensa ratkaisun oikeellisuudesta.³ Teoksen luettuaan Calvinin ystävä, Bernin kansleri Nicolas Zurkinden kirjoitti tälle tuoreeltaan 10. helmikuuta 1554 ja sanoi olevansa yksi niistä, jotka ”tietämättömyydestä tai arkuudesta olisivat halunneet viimeiseen asti pidättyä soveltamasta miekan käyttöä uskon vihollisten kukistamiseen, olivatpa nämä tarkoituksella tai tietämättään harhautuneita”.⁴

Calvinille itselleen päätös Servetukseen tappamisesta ei ollut vaikea, sillä hän oli jo 13. helmikuuta 1546 kirjoittamassaan kirjeessä julistanut Guillaume Farelille: ”Jos hän [s.o. Servetus] tulee [Geneveen], minä en – siinä määrin kuin auktoriteetillani on painoarvoa – siedä, että hän lähtee elävänä.”⁵

Kun Lyonin inkvisition kynsistä hädin tuskin kannanut Servetus tuli Geneveen, hän ei tiennyt, että joutuisi Calvinin käsissä luopumaan joko mielipiteistään tai hengestään. Valitessaan jälkimmäisen vaihtoehdon Servetus sitoutui omiin sanoihinsa. Hän oli nimittäin ilmoittanut suostuvansa kuolemaan, mikäli havaitaan, että hän ”ei usko Jumalaan, oikeudenmukaisuuteen, ylösnousemukseen, Jeesukseen Kristukseen, pyhiin kirjoituksiin tai mihinkään, vaan uskoo, että ihminen on yksi ja sama kuin eläin”.⁶ Lähteiden perusteella syntyy vaikutelma, että valtaosa tuon ajan katolisista, luterilaisista ja reformoiduista vaikuttajista piti Calvinin ja Geneven kaupunginraadin ratkaisua ainakin periaatteessa oikeana.⁷ Calvinin tärkeimpänä tukijana oli hänen oppilaansa, Lausannessa kreikan opettajana ja paikallisen yhteisön teologisena auktoriteettina vaikuttanut Theodorus Beza (1519–1605).

Sebastian Castellio (1515–1563), joka oli vuoteen 1544 saakka työskennellyt Genevessä Calvinin työtoverina, oli ainoa teologi, joka julkisesti tuomitsi Servetuksen tappamisen. Hän oli tämän jälkeen päättänyt asumaan uskontopolitiikaltaan vapaampaan Baseliin, jossa hän eli monilapsisen perheensä kanssa suuressa köyhyydessä. Hän ansaitsi vaatimattoman elantonsa kustantaja Johannes Oporinin oikolukijana – ja julkaisi samalla omia teoksiaan. Vasta valinta kreikan opettajaksi Baselin yliopistoon vuonna 1553 takasi Castelliolle jonkinlaisen taloudellisen tasapainon. Kun Servetus poltettiin roviolalla, hän olisi kaikkien muiden tapaan voinut vaieta. Sen sijaan hän osallistui konfliktiin, joka saattoi hänet valtaapitävien reformaattorien aktiiviseen epäsuosioon aina ennenaikaiseen kuolemaan saakka.

Jos jostakin reformaatioajan jatkumolta täytyisi löytää tapahtumasarja, joka näyttäisi mahdollisimman paljon keskiajan ja uuden ajan yhteentörmäykseltä, Servetuksen tappamista seurannut ranskankielisessä Sveitsissä vuonna 1554 käyty kiista olisi yksi parhaista ehdokkaista.⁸ Kiistan tekee kiinnostavaksi se, että harhaoppisen tuomitseminen kuolemaan oli 1500-luvulla luonnollista, ja kuolemantuomioonkin kohdistettiin kasvavaa kritiikkiä vasta 1700-luvun puolivälistä alkaen.⁹ Sebastian Castellion näkemykset olivat siten poikkeuksellisia. Kuten Ferdinand Buisson on mittavassa

Castellion elämäkerrassa esittänyt, harhaoppisten tappaminen 1500-luvulla ei ollut ajan ja muodin saanelema käytäntö, joka siksi olisi ollut moraalisesti ymmärrettävä. Castellion esimerkki osoittaa, että teologit ja kirkkojen valtaapitävät olisivat jo tuolloin voineet valita toisin – jos olisivat rakentaneet kristillisyytensä toisenlaiselle perustalle.¹⁰ Kuvaan tässä artikkelissa lähteiden valossa Castellion ja Calvinin kiistaa.¹¹ Esitän osapuolten keskeiset argumentit ja keskustelun kulun ja arvioin lyhyesti harhaoppisten

- 1 Calvin 1554b, 95–96; käännöksen sujuvuuden vuoksi olen kahdessa kohdassa korvannut pronominin sanalla ”tuomittu”. Ranskalainen teksti kertoo kirjoittajastaan enemmän kuin niukempi latinankielinen teksti ja ansaitsee siksi tulla lainatuksi tässä. Guillaume Farel (1489–1565) oli ranskalais-sveitsiläinen katolisen kirkon vainoama reformaattori ja Calvinin läheinen työtoveri, joka vaikutti erityisesti Neuchatelissa.
- 2 Servetuksen elämäntapaista ks. Emerton 1909, 142–146 sekä etenkin Bainton 1953,
- 3 Calvinilla ei ollut suuria vaikeuksia säilyttää papiston ja sivistyneistön lojaalisuutta, vaikka harhaoppisen tappaminen herätti joissakin varauksellisia tunteita; ks. Buisson 1892 I, 343–347. Tavallinen kansa Sveitsissä ei tiennyt Servetuksesta mitään; olihan hän tullut Geneveen vain käymään – tai niin hän ainakin luuli.
- 4 ICO (*Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*) 15, 20. Calvinin ja Zurkinden välisistä erimielisyyksistä ks. Lecler 1955 I, 318–322.
- 5 ICO 12, 283.
- 6 Vakuutus tunnetaan Servetuksen ja Calvinin välisen väittelyn ranskankielisistä pöytäkirjoista; ICO 8, 805.
- 7 Buisson 1892, I 337. Mahlmann-Bauer (2015, 45–49) kuvaa kriisiä, johon vahvistumassa olevat reformaation uudet yhteisöt joutuivat ulkoisten vihollisten ja sisäisten toisinaajattelijoiden paineissa. Kriisi lisäsi painetta väkivallan käyttöön opilliseen yhtenäisyyteen sopeutumattomia vastaan.
- 8 Bainton (1953, 4) ja Tausset (2008, 75) näkevät Calvinin ja Servetuksen välisen debatin kahden 1500-luvun puolivälissä vallinneen aikakauden yhteentörmäykseksi: Calvin edusti myöhäiskeskiaikaa ja Servetus renessanssin humanismia. Servetuksen surmaamisen jälkeinen debatti siirsi kiistan uudelle tasolle.
- 9 Bainton (1941, 119) luonnehtii harhaoppista rankaisemisen kehitystä seuraavasti: ”Hyvin karkeasti ottaen sanoisin, että 16. vuosisataa määrittä kuolemantuomio, 17. vuosisataa karkotus, 18. ja 19. vuosisataa kansalaisoikeuksiin puuttuminen, ja viime vuosisataa täydellinen vapautuminen.”
- 10 Buisson 1892 II, 329–337 (teoksen päätössanat).
- 11 Varhaisemmasta tutkimuksesta ks. etenkin Buisson 1892 I, 335–413; II, 29–55. Ks. myös Giran 1914, 176–291.

kohtelun perusteita etenkin Castellion teologiassa. Kiinnitän lisäksi huomiota joihinkin kiintoisiin seikkoihin, joissa Castellion ja Lutherin näkemykset poikkeavat toisistaan.

On syytä huomata, että Castellion teksteistä ilmestyi niihin kohdistuneen sensuurin vuoksi painettuna vain yksi; tässä mielessä olennainen osa kiistasta ei tavoittanut sen toista osapuolta lainkaan. Castellion puolustama näkemys erilaisten kristittyjen oikeudesta omiin vakaumuksiinsa sai laajaa julkista kannatusta vasta 1600-luvun jälkipuoliskolla. Castellio, jonka kirjoituksia tunnettiin vain vähän,¹² oli yli 100 vuotta aikaansa edellä. On ehkä liian yksioikoista esittää asia Buissonin tapaan ja tehdä Castellioista liberaalin protestantismien edelläkävijä – osin siksi, että Castellion ymmärtämiseen oman aikansa valossa tarvitaan edelleenkin lisää tutkimusta.

SERVETUKSEN OPETUKSET JA CALVININ PUOLUSTUSPUHE

Servetus kyseenalaisti kolminaisuusopin filosofisena rakennelmana, koska näkemys kolminaisuuden persoonista ja näiden ikuisesta olemuksesta eivät perustuneet lainkaan Raamattuun vaan kreikkalaiseen filosofiaan.¹³ Hän vastusti erityisesti *communicatio idiomatum* -oppia, jonka mukaan Kristuksen inhimillinen luonto on osallinen hänen jumalallisista ominaisuuksistaan ja päinvastoin. Servetuksen mukaan Jeesus ei julistanut mitään tällaista, eivätkä Jeesuksen yksinkertaiset kuulijat olisi sellaisesta mitään ymmärtäneetkään. Servetuksen mielestä kaikkia asiaan liittyviä Raamatun kohtia on tulkittava kontekstistaan käsin.¹⁴ Kirkkoisien osalta hän pyrki tukemaan näkemyksiään varhaisten isien, etenkin Tertullianuksen ja Irenaeuksen kirjoitusten avulla.¹⁵ Tämä periaate yhdessä teoreettisen kysymyksenasettelun kanssa tekee Servetuksen esitystavasta vaikeaselkoisen. Se kuitenkin pyrkii hyvin yksinkertaiseen teologiseen malliin: Jumalan ykseyden ja ikuisuuden sekä Jeesuksen ihmisyyden korostukseen. Kaikki Uuden testamentin kristologiset arvonimet ja lauselmät koskevat Jeesusta ihmisenä, jolle Isä eli näkymätön Jumala oli antanut oman jumaluutensa täyteyden.¹⁶ Ainoa Raamatun jae, joka Servetuksen mukaan

näyttäisi puhuvan Kristuksesta erillisenä Jumalana, on Johanneksen evankeliumin avausjake (Joh. 1:1). Sen mukaan kuitenkin Sana *oli* Jumalan luona ja tuli lihaksi. Poika ja Pyhä Henkikään eivät ole jumaluuden erillisiä persoonia vaan jumaluuden ominaisuuksia tai ilmentymiä (*res*).¹⁷ Jos niillä olisi oma olemuksensa, olisi ajateltava, että jumalia on kolme. Servetus ajattelee, että Jumala on läsnä kaikkialla, mutta monin erilaisin tavoin ja kohteesta riippuen.¹⁸ Kuitenkin täydellisessä mielessä (Isän) Jumalan henki, viisaus, valo ja hänen kaikki muut ominaisuutensa ovat läsnä Jeesuksessa Kristuksessa, joka on Jumalan Poika. Pyhä Henki puolestaan ilmenee ihmisessä asuvassa elämän hengessä; Pyhän Hengen voima ilmenee luonnonilmiöissä ja siitä aina ”henkisimpiin” vaikutuksiin saakka.¹⁹

Servetuksen ajattelussa on instituutioiden ja niiden käyttämän vallan vastainen kärki. Hän esimerkiksi vastusti lapsikastetta,²⁰ uskoi ainoastaan näkymättömään kirkkoon²¹ ja piti kristityissä vaikuttavaa Jumalan täydellistä rakkautta evankeliumin olennaisena sisältönä.²² Servetuksen tulkinta kristinuskosta perustui renessanssin käsitykseen maailman ykseydestä.²³ Hänen kirjoituksistaan ilmenee fanaattinen usko oman tulkinnan totuuteen; juuri siksi hän oli valmis kuolemaan näkemyksensä puolesta.

Calvinin puolustuspuhe, monisanainen ja itseään toistava teos, ilmestyi sekä latinaksi että ranskaksi. Sen alkuosassa reformaattori esittää Raamattuun perustuvia argumentteja, joiden perusteella Servetuksen tappaminen oli Jumalan tahdon mukainen ratkaisu. Loppuosa kirjasta – yli 80 % sivumäärästä – dokumentoi Calvinin kiistaa Servetuksen kanssa.²⁴ Calvin haluaa osoittaa, että koko prosessissa Servetukselle annettiin mahdollisuus puolustautua samalla kun hänen näkemyksensä kumottiin kärsivällisesti ja huolellisesti. Siten hänelle oli annettu tilaisuus katua ja luopua mielipiteistään, mitä ei kuitenkaan tapahtunut. Siten oikean opin puolustaminen suorastaan vaati Servetuksen tappamista. On selvää, ettei julistettu ja täytäntöön pantu kuolemantuomio ole erillinen anomalia tai häpeätähra Calvinin elämän- tai reformaation historiassa.²⁵ Päinvastoin voisi varsin uskottavin perustein ajatella, että se oli siinä tilanteessa looginen

seuraamus opillisesti sitoutuneen ja rationaalisesti näkemyksiään perustelevan Calvinin teokraattisista pyrkimyksistä.²⁶

Geneven reformaattori on oikeastaan sanonut olennaisen sanottavansa jo teoksensa ranskankielisen version ensimmäisessä lauseessa:

Aivan kuten meidän aikanamme Jumala on tehnyt erityisen armoteon maailmalle ja palauttanut voimaan evankeliumin puhtaan opin, samoin me tiedämme, että Saatana hämärtääkseen tämän selkeyden on osoittanut epätavallista juonikkuutta nostamalla esiin lukuisia mielikuvituksensa varassa toimivia henkiä, jotka ovat kylväneet erilaisia harhoja, kuten ovat olleet anabaptistit, libertiinit ja muut senkaltaiset.²⁷

Calvinille evankeliumin totuus on kirkas ja selvä. Jumala on saattanut sen uudestaan esiin osassa uudistusliikkeitä, etenkin Calvinin omassa reformaatioissa. Saatana puolestaan toimii paavin kirkossa ja Calvinin omasta ajattelusta vahvasti poikkeavissa reformiliikkeissä, joiden julistajat ovat paitsi Saatanan myös oman mielikuvituksensa vallassa. Calvin ei tyydy näihin kahteen mielikuvaan, vaan näkee väärää oppia julistavat opettajat sokean raivon vallassa oleviksi uskottomiksi. Tästä skenaariosta juontuu kaikki muukin argumentaatio, jonka ytimenä on, että esivallan tulee tarvittaessa väkivalloin puolustaa Jumalan totuutta Saatanan juonia vastaan.

Calvin etsii näkemykselleen tukea Raamatusta, josta hän ottaa esiin Ananiaksen ja Safiran tapauksen (Ap. t. 5:1–11):²⁸ jos kerran nämä kaksi tapettiin siksi, että he valehtelivat, kuinka paljon suuremmalla syyllä tulisi surmata väärän opin julistaja, joka ei pohjimmiltaan ole muuta kuin Saatanan palvelija ja evankeliumin kirkkaan totuuden vihollinen? Calvin tiivistää maallisen vallan roolin kertomukseen Nebukadnessarista (Dan. 3–4).²⁹ Tämä pystytti epäjumalankuvan ja käski kaikkia tuleen heittämissä uhalla kumartamaan sitä, mutta kun kumartamasta kieltäytyneet kolme heprealaismiestä selvisivät tulisesta pätsistä hengissä, hän muutti mieltään ja ”laati uuden säädöksen totuuden puolesta epäjumalantalvontaa vastaan”. Jos kerran julma ja jumalaton tyranni toimii näin, kuinka paljon enemmän kirkon tulisi puolustaa sille uskottua totuutta?

Calvinille ei ole ongelma, että Jeesus ei hengellisessä julistuksessaan kehota tappamaan harhaoppisia, koska on monia muitakin ilmiselviä rikoksia,

- 12 Guggisberg 1956, 151–158 kuvaa epävarmuutta, joka vallitsi jo kysymyksessä teosten kirjoittajasta. Vasta Castellion käsikirjoituksia Rotterdammassa tutkinut Johann Jacob Wettstein teki niitä laajemmin tunnetuksi.
- 13 Servetus 1531, 32. Jae Joh. 10:30 ei Servetuksen mukaan viittaa Isän ja Pojan olemuksen vaan mielen yhteyteen. Samanlaista yhteyttä Jeesus rukoilee myös häneen uskovien välillä (Joh. 17:21–22).
- 14 Servetus 1531, 13. Servetus kytki tarvittaessa Uuden testamentin tekstit – oletettuun tai todelliseen – hepreankieliseen taustaansa (1531, 15, 117). Servetuksen juutalaisesta ajattelusta ammentanutta eksegeesiä avaa Friedman 1974, 460–469.
- 15 Justinoksen kirjoitusten editio ilmestyi vasta vuonna 1551, joten Servetus ei kyennyt käyttämään Justinosta kuin epäsuorasti. Varhaisten kirkkoisien käytöstä Calvinilla ja Servetuksella ks. Backus 2002, 106–108.
- 16 Servetus 1531, 58–59; Bainton 1953, 46–49.
- 17 Servetus 1531, 20–21.
- 18 Servetus, ”Epistolae triginta”, ICO 8.663–667; s. 666: ”spiritus unus et multiplex”.
- 19 Servetus 1531, 65.
- 20 Servetus, ”Epistolae triginta”, ICO 8.676–681.
- 21 Servetus, ”Epistolae triginta”, ICO 8.686–688.
- 22 Servetus, ”Epistolae triginta”, ICO 8.671–673.
- 23 Servetuksen maailmankuvaa – jota on hieman harhaanjohtavasti pidetty panteistisena – sekä Calvinin tuohittunutta reaktiota siihen selostaa Tausiet 2008, 75–81.
- 24 Jätän tässä yhteydessä sivuun Calvinin laajan argumentaation kolminaisuusopin puolesta. Reformaattorin kolminaisuusoppia selostaa Torrance 1990, kun taas yleistajuisen katsauksen kolminaisuusopin kehitykseen Servetuksen käyttämien lähteiden osalta tarjoaa Bainton 1953, 21–31. Samoin jätän sivuun Servetuksen polemii-kin Calvinia ja hänen teologiaansa vastaan. Solvauksen vaihtoa miesten välillä selvittää ja analysoi Tausiet 2008.
- 25 Tähän tapaan tulkitsee esimerkiksi Wadkins 1983, 441: ”Huolimatta myötätunnostamme niitä hirveitä olosuhteita kohtaan, jotka Calvin kohtasi Genevessä, ja kuinka vilpittömästi tahansa hän puolustikaan toimiaan teologisissa teoksissaan, hänen viimekätinen suvaitsemattomuutensa oli ja on valitettava, surullinen kommentaari muuten loistokkaaseen persoonallisuuteen reformaation historiassa.”
- 26 Buisson 1892 II, 19 tiivistää hyvin Calvinin apologian tyylin: ”Calvin ei puolustautunut vaan hyökkäsi. Hän ei ajatellut hakevansa oikeutta asialleen vaan rankaisevansa Jumalan kunnian puolesta.” Tausiet 2008, 68 toteaa – aivan oikein – että on mahdotonta tietää, mikä johti Calvinin tuomitsemaan Servetuksen kuolemaan.
- 27 Calvin 1554b, 3.
- 28 Calvin (1554a, 9, 22; 1554b, 16, 35) korostaa, että tapaus osoittaa Pyhän Hengen olevan myös ankara.
- 29 Calvin 1554a, 14, 27; 1554b, 22, 43–44.

joiden rankaisemiseen Jeesuksella ei ole erityistä käskyä. Jumala voi edelleen käyttää ruhtinaita ja hallitsijoita kirkkonsa suojelemiseen Saatanan pyrkimyksiltä. Calvin kysyy:

Miksi hallitukset eivät käyttäisi miekkaa, joka on annettu heille taivaasta, kukistaakseen luopiot, jotka avoimesti pilkkaavat Jumalaa, vetävät lokaan ja vahingoittavat koko hänen pyhäkköään ja hänen majesteettinsa istuinta herjauksillaan?³⁰

Jeesuksen vertaus vehnästä ja rikkaviljasta, joiden tulee antaa kasvaa yhdessä elonkorjuuseen saakka (Matt. 13:24–30), näyttäisi puoltavan tuomion jättämistä Jumalalle.³¹ Calvin kuitenkin korostaa, että tekstissä on kysymys *kaikesta* saatanan kylvämästä turmeluksesta kirkon piirissä. Kirkon tulee puuttua maanpäällisen vaelluksensa aikana sellaiseen vahinkoon, jonka voi korjata ilman, että koko kirkko tuhoutuu. Vastaavasti ongelmallinen näyttäisi olevan myös Gamalielin neuvo ensimmäisiä kristittyjä vainonneille neuvoston jäsenille (Ap. t. 5:38–39): ”Jättäkää nämä miehet rauhaan, antakaa heidän olla. Jos tämä heidän ajamansa hanke on lähtöisin ihmisistä, se kukistuu itsestään. Jos se taas on Jumalasta, te ette pysty heitä kukistamaan.” Calvin huomauttaa, että puhujana on Gamaliel, joka ei kykene arvioimaan esittämänsä periaatteen seurauksia. Kirkolle Jumala on joka tapauksessa viinitarhan isäntä, joka tarvitsee tarhaansa monenlaisia työntekijöitä – niitä, jotka istuttavat ja kastelevat, sekä niitä, jotka puolustavat viinitarhaa.³²

Calvinin mukaan Raamatun keskeinen harhaoppisten tappamista puoltava teksti löytyy Deuteronomiumista (5. Moos. 13). Siinä israelilaisia kehoitetaan surmaamaan vieraan jumalan palvelemiseen yllyttävät kansan jäsenet, vaikka nämä olisivat kuinka läheisiä ihmisiä tahansa. Calvin korostaa, että käsky tulee itsensä Jumalan suusta ja että se koskee ”harhaoppisia ja herjaajia”, jotka Jumalan kansan keskellä viettelevät palvomaan vieraita jumalia. Ne, jotka haluavat jättää harhaoppiset rankaisematta, joutuvat tästä tekstistä huomaamaan, että ”heidän haaveensa sopivat huonosti yhteen Jumalan käskyn kanssa”.³³ Calvin erottaa tässä yhteydessä toisistaan kolme erehdyksen lajia: yksinkertaisen kansan tai-

kausko, seurakunnalle riesaa aiheuttava kevytmielisyys ja kunnianhimo sekä kirkon perustuksia uhkaava jumalanpilkka (so. väärä oppi), jota vastaan täytyy turvautua ”äärimmäiseen parannuskeinoon”. Viimeksi mainitun toimeenpano kuuluu esivallalle, jota Jeesus ei tullut kumoamaan ja joka ei Paavaliin mukaan ”turhaan miekkaa kannan” (Room. 13). Paavali myös kehottaa rukoilemaan sen puolesta, ”että saisimme viettää rauhallista ja hiljaista elämää kaikessa jumalisuudessa ja kunniallisuudessa” (1. Tim. 2:1–2). Siten Calvinin mielestä Jumalalta valtansa saaneen esivallan velvollisuutena on puuttua asiaan, jos uskontoa vastaan hyökätään. Käytännössä tämä tarkoittaa hänen mielestään harhaoppisten rankaisemista. Edelleen Calvin muistuttaa, että Paavali ei ainoastaan sano, että harhaoppista ihmistä tulee karttaa (Tit. 3:10) vaan kertoo myös jättäneensä Hymeneuksen ja Aleksanderin Saatanan haltuun (1. Tim. 1:4). Jos Paavali olisi voinut turvautua esivaltaan, hän olisi jättänyt näiden miesten rankaisemisen viranomaisten asiaksi.³⁴

Calvinin argumentaatio perustuu siihen, että hänen oma opillinen ja poliittinen näkemyksensä on täydellisessä sopusoinnussa Jumalan tahdon ja universaalien pelastussuunnitelman kanssa. Taus-talla on myös Calvinille keskeinen kaksinkertaisen predestinaation ajatus: Jumala on jo ennen aikojen alkua ennalta tiennyt, ketkä pelastuvat ja ketkä tuomitaan kadotukseen. Koska Calvin ja hänen kaltaisensa pystyvät oikean oppinsa välityksellä identifioimaan itsensä pelastuviin, heillä on myös hallussaan kaikki tarvittava tieto harhaoppisten tunnistamiseksi ja tuomitsemiseksi. Tappamalla vaarallisina pitämänsä harhaoppiset he puolustavat Jumalan asiaa Saatanaa vastaan. Calvinille Raamatun kirjoitukset tukevat tätä ajatuskokonaisuutta siltä osin kuin ne oman aikansa teksteinä voivat sitä tukea.

CASTELLIO REAGOI SERVETUKSEN TAPPAMISEEN

Samaan aikaan Calvinin kirjan kanssa keväällä 1554 ilmestyi Martinus Belliuksen salanimellä teos *De haereticis, an sint persequendi, & omnino quomodo sit cum eis agendum*. Sen nimiölehdellä painopai-kaksi ilmoitetaan Magdeburg, joka oli tunnettu

suvaitsevasta uskontopolitiikastaan.³⁵ Teoksen varsinainen kirjoittaja oli Sebastian Castellio, mutta on perusteltua olettaa, että hän toimi yhteistyössä toisten Baselissa vaikuttaneiden samanhenkisten miesten kanssa: ryhmään kuuluivat italialaiset humanistit ja antitrinitaarit Lelio Sozzini ja Celius Secundus Curione sekä Stuttgartista kotoisin ollut Martin Borrhaus (Cellarius).³⁶ Kutsun jatkossa kirjoittajaa Castellioksi etenkin siksi, että teoksen tärkein osa, maltilliseksi tiedetylle Württembergin herttua Christophille omistettu esipuhe, on selvästi juuri Castellion käsialaa.³⁷

Esipuheen aluksi herttua Christophille kuvataan tilanne, jossa hänen alamaistensa pitäisi odottaa hänen saapumistaan valkoisissa vaatteissa, mutta valmistautumisen sijaan he ryhtyvät riitelemään keskenään ja tappamaan toisiaan.³⁸ Kömpelö ja kuvitteellinen kohtaus, joka viittaa löyhästi Jeesuksen vertaukseen hänen toisesta tulemisestaan (Matt. 22:1–14), kuvaa kristikunnan tilaa:

Ei ole yhtäkään lahkoa, joka ei tuomitsisi kaikkia muita ja haluaisi yksin hallita. Tästä johtuvat karkotukset, kahleet, vankeudet, roviolla polttamiset, hirttämiset ja kurjat ihmiset, jotka päivästä toiseen anovat armoa sellaisten näkemysten vuoksi, jotka eivät miellytä maan mahtavia – näkemysten, joista on kiistelty ihmisten kesken jo vuosisatoja, päätyttäen varmoihin tuloksiin.³⁹

Jo tässä yhteydessä Castellio ottaa esille agendansa keskeisen kohdan: omaa kristillisyyttään todeksi eläviä ihmisiä vainotaan sellaisten opinkohtien vuoksi, joista ei kristikunnassa ole saavutettu selvyyttä eikä yksimielisyyttä. Hän muun muassa kysyy, josko Kristus tuomitsisi kuolemaan sellaisen kristityn, joka ei omantuntonsa vuoksi voi kastaa lapsia vaan ainoastaan uskonsa valinneita aikuisia. Jo ruhtinaalle kirjoittamassaan esipuheessa Castellio siirtää asian ytimen opista etiikkaan ja hengelliseen elämään: jokaisen tulee tutkia itseään ja omaa tuntoaan ryhtymättä tuomitsemaan muita.⁴⁰

Castellio sanoo usein tutkineensa harhaoppisuutta koskevaa keskustelua ja päätyneensä yhteen ainoaan johtopäätökseen: meidän mielestämme harhaoppinen on se, joka ajattelee toisin kuin me. Hengellisissä ja opillisissa asioissa uppinniskaisista

Castellio mainitsee esimerkkinä vääran profeetta Hananjan, jolle Jeremia julisti (Jer. 28:15–16):

Kuule, Hananja! Herra ei ole sinua lähettänyt. Sinä olet saanut tämän kansan luottamaan valheeseen. Sen tähden Herra sanoo näin: Mene, sinulla ei ole enää osaa eikä arpaa maan päällä! Tänä vuonna sinä kuolet, koska olet puhunut valhetta minun nimissäni.⁴¹

Castellio korostaa, että Hananjan tuomitsi Jumala eikä maallinen esivalta tai ihmiset – aivan kuten Ananiaan ja Safiran tapauksessa (Ap. t. 5:1–11). Tapoja koskevissa asioissa ”juutalaiset, turkkilaiset ja kristityt” ovat samaa mieltä, koska sellaiset on ”kai-verrettu ja kirjoitettu kaikkien ihmisten sydämiin

30 Calvin 1554a, 21–22; 1554b, 34.

31 Vertauksen tulkintahistoriasta ks. Bainton 1932. Vasta kysymys Servetuksen ja muiden harhaoppisten kohtelusta synnytti Calvinille vertauksen selityksessä erityisen ongelman, koska vertaus näyttäisi tekevän mahdottomaksi sekä maallisen että hengellisen vallan käyttämisen (s. 78).

32 Calvin 1554a, 23–25; 1554b, 36–39.

33 Calvin 1554a, 28–29; 1554b, 46–47. Käsky ei siis koske ”juutalaisia, turkkilaisia ja heidän kaltaisiaan”.

34 Calvin 1554a, 31–36; 1554b, 48–57.

35 Castellio torjuu teoksen alussa Bezan väitteen, jonka mukaan *De haereticis* olisi syntynyt vastakirjoituksena Calvinin teokseen. Calvinin teos ei ollut vielä levityksessä, kun *De haereticis* meni painoon. On syytä huomata, että termi ”suvaitsevuus” on moderni ja sellaisena anakronismi. Tästä huolimatta sitä käytetään tutkimuksessa varsin yleisesti.

36 Tekijäkysymystä selvittää Buisson 1892 II, 1–14. On syytä huomata, että Castellio ei tässä vaiheessa ottanut lainkaan kantaa kolminaisuusoppia koskevaan kiistaan. Hän korosti puolustavansa Servetusta riippumatta tämän esittämistä opeista.

37 Teoksessa tuonempana Castellion oma osuus toistaa osia esipuheesta.

38 Giran 1914, 181 puhuu tässä yhteydessä ”rikoksesta hurskautta vastaan”. Étienne Giran oli protestanttinen pappi, joka osallistui sodan aikana vastarintaliikkeeseen ja kuoli Buchenwaldin keskitysleirissä vuonna 1944.

39 Castellio 1554a, 6; 1554b, 14. Buisson 1892 I, 360–369 käsittelee esipuhetta laajasti ja siteeraa sen lähes kokonaan. Hän korostaa Castellion tekemää eroa kahden eri harhaoppistyyppin välillä: on niitä, jotka ovat harhaoppisia tavoiltaan, sekä niitä, jotka ovat harhaoppisia mielipiteitään. Edellisiä on helpompi tuomita kuin jälkimmäisiä (s. 367).

40 Castellio 1554a, 9–11; 1554b, 16–18.

41 Uudessa testamentissa (esim. Tit. 3:1, Matt. 18:5–18) harhaoppiset sen sijaan ovat Castellon mukaan tavoiltaan uppinniskaisia veljiä ja sisaria.

maailman luomisesta alkaen”. Kristityt puolestaan ovat keskenään yhtä mieltä siitä, että on yksi Jumala ja että Jeesus Kristus on Jumalan Poika. Sen sijaan

kasteesta, ehtoollisesta, pyhimysten avuksi kutsumisesta, vanhurskauttamisesta, vapaasta tahdosta ja monista muista hämäristä kysymyksistä käydään ankaraa kiistaa – siinä määrin, että katolilaiset, luterilaiset, zwingliläiset, anabaptistit, munkit ja muut tuomitsevat toisensa, vainoavat toisiaan julmemmin kuin turkkilaiset kristittyjä.

Castellio ehdottaa kaikille kristityille yksinkertaista ratkaisua: ei tuomita turkkilaisia ja juutalaisia vaan pikemminkin opetetaan ja vedetään heitä puoleemme todellisella hurskaudella ja oikeudenmukaisuudella; ”jos olemme viisaampia kuin he, olkaamme myös parempia ja armollisempia. – Jos hallitsemme toisiamme näin, voisimme elää rauhassa keskenämme.”⁴²

Castellion esipuheessa ilmenevä ajattelu ansaitsee tulla kommentoiduksi. Se rakentuu muutamien keskeisten ratkaisujen varaan, joita hän seurasi jo varhain. Hän otti ensimmäisten raamatunkäännöstensä kommentaareissa moraalien ohjenuoraksi kymmenen käskyn lain; tätä hän piti myös luonnollisena moraalilakina.⁴³ Toiseksi Castellio piti ihmisen omaa elämänvaellusta pelastuksen kannalta ratkaisevana. Erityisesti hän hylkäsi Calvinin ajatuksen kaksinkertaisesta predestinaatiosta, mistä häntä syytettiin Baselissa syksyllä 1557. Vastauksessaan syytökseen Castellio vahvisti tunnustavansa, että Jumala on ennen maailman luomista valinnut Kristuksen kautta armosta pelastetut kristityt. Sen sijaan hän torjuu Kristuksen armon vastaisena ajatuksen, jonka mukaan Jumala olisi määrännyt jumalattomat kadotukseen jo ennen kuin nämä ovat tehneet syntiä.⁴⁴ Kolmanneksi Castellio erottaa selvästi toisistaan uskon ja uskomukset. Henkilökohtainen, pelastava usko ei ole välttämättä sidoksissa uskonnokappaleiden sisältöihin, olivatpa nämä Calvinin tai kenen tahansa muun määrittelemiä.⁴⁵ Neljänneksi Castellion raamattuhermeneutiikkaa hallitsee eettinen dualismi: kristittyjen parissa hyvät – eli hurskaat – ovat hyviä siksi, että heidän uskonsa johtaa heidät tekemään hyvää ja pahat – eli jumalattomat – ovat pahoja siksi, että he tekevät pahaa, uskoivat-

pa he mitä opinkappaleita tahansa. Selkeimmän ilmauksensa tämä kahtiajako saa huhtikuussa 1557 kirjoitetussa, mutta vasta vuonna 1578 painatussa teoksessa *De calumnia*, jossa Castellio jakaa koko raamattuhistorian hurskaksiin ja jumalattomiin. Jälkimmäiset ovat jo Abelin ja Kainin ajoista alkaen vainonneet edellisiä, ja Castellion omana aikana sama jatkuu ennen kaikkea panetteluna. Nykyhetken kirjanoppineita ja fariseuksia ovat Castellion mukaan ne, jotka käyttävät uskonnollista valtaa toisiin kristittyihin ja vaativat näiltä kuuliaisuutta.⁴⁶ Castellio näkee näissä ja heidän seuraajissaan mielenlaadun, jonka tunnusmerkkejä ovat ylimielisyys, valheellisuus ja petollisuus (Matt. 23).⁴⁷

Teoksen *De haereticis* loppuosa koostuu lainauksista kahdeltakymmeneltä kristikunnan opettajalta, jotka ovat joissakin kirjoituksissaan asettuneet harhaoppisten surmaamista vastaan. Kronologisesti sitaattikokoelma ulottuu Khrystosomoksesta, Hieronymuksesta ja Augustinuksesta Erasmukseen, Lutheriin ja Calviniin saakka.⁴⁸ On syytä huomata, että monet näistä ovat toisissa kirjoituksissaan ja käytännön toimissaan kannattaneet harhaoppisten tappamista. Castellio oli varmasti perillä yleisestä asenteiden muutoksesta, joka liittyi reformaation leviämiseen, vaikkakaan ei ole selvää, kuinka laajaksi hän ongelman hahmotti.⁴⁹ Olennaista on, että Castellion laaja sitaattikokoelma kääntää huomion kirjoittajan henkilöstä läntisen kristikunnan yhteiseen perintöön. Otan esille reformaation historian kannalta kiinnostavimmat kolme vaikuttajaa ja heidän näkemyksensä. Castellion puheenvuoron kontekstin ymmärtämiseksi esittelen myös heidän näkemystensä luonteen ja kehityksen.

Luther – latinankielisessä tekstissä salanimellä Arethius Catharus – saa kunnian esiintyä ensimmäisenä. Häneltä on lainattu toinen osa loka-marraskuussa 1522 syntyneestä ja maaliskuussa 1523 painosta ilmestyneestä traktaatista *Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr gehorsam schuldig sei*.⁵⁰ Siinä Luther erottaa toisistaan maallisen ja hengellisen regimentin. Hän julistaa, että hengellisissä asioissa ihmisen omatunto on alistettuna yksin Jumalalle, eikä maallinen esivalta voi sitä käskää. Usko on Pyhän Hengen työtä eikä mikään inhimillinen valta voi pakottaa sitä. Paavalin ja Pietarin keho-

tukset olla kuuliainen esivallalle koskevat maallista regimenttiä eikä hengellistä. Sen sijaan kristittyjen varjeleminen väärältä opilta on piispan tehtävä, eikä tämä toimi miekan vaan Jumalan sanan voimalla. Harhaoppi on hengellinen kysymys, ja väärään oppiin eksyneen kristityn saa kääntymään vain vaikuttamalla ihmisen sisimpään; väkivalloin harhaoppia ei saada päättymään vaan ainoastaan vahvistumaan.

Castellio lienee ollut ainakin jossain määrin perillä Lutherin myöhemmästä kipuilusta harhaoppisuusteeman kanssa. Luther kirjoitti suvaitsevasti vielä silloin, kun hänellä oli toiveita siitä, että hänen oma evankeliuminsa otetaan vastaan yhä uusilla alueilla. Vuonna 1522 hän sai eri puolilta lukuisia kutsuja tulla saarnaamaan ja opettamaan.⁵¹ Hänellä ei menestyksestä huolimatta ollut tarpeeksi ruhtinaita tukena, mutta samalla hän halusi varmistaa, että hänen liikkeelle panemansa uudistusliike sanoutuu irti kapinoinnista ja aseellisista yhteenotoista. Levottomuuksien pelko ja etenkin reformaatiota kannattaneen Franz von Sickingenin epäonnistuneet sotaretket vaikuttivat Lutherin esivaltakäsityksen muotoutumiseen vuoden 1523 traktaatissa.⁵² Pian kuitenkin anabaptistien liikkeen leviämisen, talonpoikaiskapinan ja muiden vastoinkäymisten myötä Lutherin suhde harhaoppien kohtaamiseen kuitenkin muuttui selvästi. Lutherin johtamalle liikkeelle kehittyi samalla lisää omia seurakuntia, joita oli suojeltava vieraiden oppien vaikutukselta. Traktaatissaan *Von den Schleichern und Winkelpredigern* vuodelta 1532 Luther kehottaa ruhtinaita näkemään sisään hiipivien anabaptistisaarnaajien olevan Perkeleen asialla, koska nämä eivät tuo mukanaan ainoastaan väärää oppia vaan myös murhia ja kapinaa.⁵³ Alamaisten tulee ilmiantaa nämä suuren rangaistuksen uhalla, jotta he itse eivät joutuisi syyllisiksi tällaisiin Perkeleen toimiin. Vielä pahemmin tekee se, joka liittyy sellaisen saarnaajan seuraan. Tällainen johtaisi lopulta kirkkojen hajoamiseen ja tuhoon. Saarnaajaksi haluavalle tulokkaalle tulee joko osoittaa virka tai häntä tulee kieltää saarnaamasta. Lutherin mukaan vieraat saarnaajat ottavat Raamatun tekstistä mitä haluavat. Hän argumentoi Paavalin Korintin seurakunnalle antamia ohjeita seuraten (1. Kor. 14:30–34), että kirkossa tulee vallita järjestys ja saarnan tulee rakentaa

- 42 Castellio 1554a, 19–26; 1554b, 24–30. Esipuheen lopussa Castellio asettaa vastakkain kärsivän, armahtavan Kristuksen ja toisiaan vainoavat kristityt.
- 43 Castellio 1546, 485, kommentissa lukuun 2. Moos. 20. Castellion mukaan Mooseksen julistama moraalilaki oli voimassa jo ennen Moosesta ja olisi voimassa vielä kauan hänen jälkeensä, niin kauan kuin taivas ja maa pysyvät. Castellion ensimmäisestä Mooseksen kirjojen käännöksestä ja kommentaarista ks. Buisson 1892 I, 294–300. Backus 2002, 118–128 selostaa Castellion näkemystä Mooseksen ylemmyydestä pakanallisiin kirjoitajiin nähden. Castellion mukaan Mooses osoittaa, että niin järki kuin tunteet asuvat ihmisyydämessä. Castellio ei nähnyt Calvinin tapaan, että ihmisen tunne-elämä olisi lankeemuksen jälkeen turmeltunut täysin vallattomaan tilaan.
- 44 Koska Castelliolle ei annettu lupaa julkaista vastaus-taan, vastauskirje jäi painamatta. Buisson on julkaissut sen teoksensa liitteissä (1892 II, 479–480). Hän selostaa seikkaperäisesti myös kiistan (II, 113–116).
- 45 Giran 1914, 180 puhuu osuvasti Castellion fideismistä.
- 46 Castellio 1578. Kirjoitus on yli 660-sivuisen kokoelman lopussa, johon on painettu kaksi Castellion puolustuspuhetta erillisellä sivunumeroinnilla. Näistä *De calumnia* kattaa sivut 58–135. Poleemisen kärkensä vuoksi olennaisia ovat luvut 15 ja 16 (s. 94–107). *De calumnia* kuuluu teoksiin, joita Buisson ei käsittele lainkaan. Vaikka siinä näkyvät selvästi kirjoittajan omat katkerat kokemukset, teos avaa suoraviivaisuudessaan ja psykologisessa analyysissään olennaisen näkökulman Castellion raamatuhermeneutiikan ymmärtämiseen.
- 47 Castellion inho Calvinin toiminnan motiiveja kohtaan näkyy esimerkiksi hänen selityksessään Jakeeseen Dan. 6:6 (Castellio 1555, 2889), jossa Danielia vainoavat Dareioksen satraapit sanovat hurskaasta nuorukaisesta: ”Me emme pysty löytämään Danielia vastaan mitään, ellemmme sitten löydä jotakin hänen uskonnostaan.” Castellio viittaa Calviniin: ”Tällainen on vainoajien luonto. Kun he eivät löydä moitittavaa Danielin elämästä, he sanovat, että hän on harhautunut ja hänellä on kelvoton oppi, ikään kuin elämä ei juontuisi opista tai ikään kuin olisi mahdollista, että kelvoton oppi tuottaisi hyvää elämää – kun tiedetään, että huono puu ei voi kantaa hyvää hedelmää.”
- 48 Täyden listan esittää Buisson 1892 I, 372–373.
- 49 Kirjoituksessaan *Contra libellum Calvini* (kohta 10) Castellio sanoo lainausten viittaavan kristikunnan yhteiseen todistukseen.
- 50 WA 11, 245–281, toinen osa 261–271. Castellio 1554a, 29–45; 1554b, 33–52. Ranskankieliseen käännökseen on liitetty Lutherin selitys Calvininkin käsittelemään Jeesuksen vertaukseen vehnässä ja rikkaviljasta (Matt. 13:24–30; s. 52–54). On syytä olettaa, että käännöksen saksasta latinaksi on laatinut Martin Borghaus.
- 51 Lutherin ja hänen liikkeensä tuolloista menestystä selostaa laajasti Bornkamm 1979, 88–103.
- 52 MacCulloch 2004, 156–157.
- 53 WA 30/3, 518–527, olennaiset kohdat ovat jaksossa 520–524.

seurakuntaa; siitä ei tule mitään, jos vieras opettaja ryhtyy kutsumatta opettamaan kirkkokansaa.

Harry Loewen on arvioinut Lutherin asenteen muutosta sisältä päin. Hän korostaa Lutherin olleen tietoinen siitä, että oli rauhassa eläviä anabaptisteja, mutta monet näistäkin vaativat kirkon ja maallisen vallan erottamista toisistaan, ja tämä oli Lutherille mahdoton ajatus. Heidän erottautumisensa yhteisten asioiden hoitamisesta kuin myös heidän lapsikasteen vastustamisensa olisivat tehneet yhteiskunnasta Lutherin mielestä vaarallisella tavalla toisenlaisen.⁵⁴ Verrattuna etenkin Calviniin mutta myös jyrkästi anabaptistit tuominneisiin Zwingliin ja Melancthoniin Luther oli asenteiltaan maltillinen. Harhaoppisten tappamiseen hän suhtautui hyvin vastahakoisesti. Castellion kirjoitusten valossa voi joka tapauksessa kysyä, millaisen vaaran suvaitsevuus olisi muodostanut Lutherin opetuksen mukaiselle yhteiskunnalle. Oliko vaara todella yhteiskunnallinen vai ensi sijassa tunnustuksellisteologinen? Mikä pohjimmitaan esti ”luterilaista” yhteiskuntaa olemasta yksinkertaisesti kristillinen, antamalla rauhallisten anabaptistien elää uskoaan todeksi omissa yhteisöissään?⁵⁵

Toisena kiinnostavana hahmona Castellion siteeraamien kirjoittajien joukossa on Erasmus Rotterdamilainen, jonka rauhanomaiset ja suvaitsevuutta edistävät näkemykset olivat yleisesti tunnettuja. Lähes yhtä hyvin tiedettiin, että Erasmus ei halunnut polttaa siltoja mihinkään suuntaan. Hänen kirjallinen maineensa ja suosionsa oli tehnyt hänestä maailmankansalaisen, joka julisti suvaitsevuutta yleisellä tasolla, menemättä liian lähelle rajuja konflikteja. Erasmus pysyi selvästi katolilaisena, ja hän vetosi kirjoituksissaan Jeesuksen, apostolien ja kirkkoisien yksinkertaisesti opettamaan lempeyteen, kärsivällisyyteen ja rauhantahtoisuuteen sekä katolisella että protestanttisella puolella esiintyvää vainoamisintoa vastaan. Yhteiskuntarauhaa horjuttaville ja kapinallisille harhaoppisille Erasmus vaati kaikkien muiden tapaan ankaria rangaistuksia. Erasmusnäkemykset pysyivät samoina hänen julkisen toimintansa alusta loppuun.⁵⁶

Castellio ja kumppanit lainaavat kuitenkin Erasmuselta kaksi hyvin selväsanaista tekstiä. Ensimmäinen niistä on Erasmusnäkemyksien vuonna 1527 julkai-

sema *Supputationes errorum in censuris Bedae*, kirja Sorbonnen arvovaltaisen opettajan, humanisteja vastustaneen Noël Bedan näkemyksiä vastaan.⁵⁷ Sen 32. todistelussa Erasmus käsittelee suhtautumista harhaoppisiin. Hän käy läpi vanhan kirkon opettajien suhdetta Matteuksen evankeliumin vertaukseen vehnästä ja rikkaviljasta ja toteaa, että tuolloin piispojen ankarin ase harhaoppia vastaan oli ekskommunikaatio eikä harhaoppisen surmaaminen.⁵⁸ Toinen lainaus on Erasmusnäkemyksien kirjoituksesta *Declarationes ad censuras Lutetiae*, joka on suunnattu samaan osoitteeseen Pariisiin Sorbonnessa vaikuttavaa inkvisitiota vastaan.⁵⁹ Siinä Erasmus puhuu aiempien vuosisatojen harhaoppisina pidetyistä kristityistä, jotka on surmattu, jotta heidän opetuksiaan myöhemmin seuranneet voisivat nousta kunnioitettuun asemaan. Hän viittaa Jeesuksen lausemaan fariseuksista, jotka ylistävät kaltaistensa miesten aikanaan vainoamia profeettoja (Matt. 23:19–20). Harhaoppisia vihataan ja vainotaan kuten Kristusta itseään vihattiin ja vainottiin. Erasmus muistuttaa, että niitä harhaoppisia, jotka pystyivät perustelemaan kantansa Raamatulla, kuunneltiin alkukirkossa vakavasti, kuten apostolien kokouksen järjestäminen (Ap. t. 15) osoittaa.⁶⁰

Erasmusnäkemyksillä oli oma ajankohtaisuutensa 1520-luvulla, jolloin protestantismi levisi Ranskassa nopeasti etenkin kauppiaiden ja käsityöläisten parissa, ja Sorbonnen teologit johtivat uudistusta saarnaavien ja näiden seuraajien vainoamista. Vuonna 1523 Ranskassa tapettiin ensimmäinen protestanttinen marttyyri, ja Erasmusnäkemyksien julkaisussa teoksensa heidän surmaamisensa jatkuu yhä. Frans I ei pitänyt Sorbonnen konservatiivisista teologeista, mutta joidenkin protestanttien väkivaltainen liikehdintä ja aggressiivinen propaganda saivat hänet kannattamaan näiden julkisia teloituksia.⁶¹ Castellion tekstikokoelmassa saavat äänensä kuuluviin harhaoppisten tappamista vastustavat kannanotot paitsi kirkon eri aikakausilta myös reformaation myötä syntyneiden tunnustuslinjojen eri puolilta. Samalla kirjoitukset liittyvät erilaisiin paikallisiin tilanteisiin.

Castellio lainaa myös Jean Calvinilta kaksi lyhyttä katkelmaa.⁶² Näistä edellinen on peräisin tämän Apostolien tekoihin kirjoittamasta johdannosta.

Siinä Calvin puhuu Kristuksen taivaallisesta rauhan valtakunnasta, joka kesyttää villit pedot. Castellio näyttää epäsuorasti kysyvän, ilmentääkö Servetuksen tappaminen rauhan valtakuntaa vai villien petojen hyökkäystä. Jälkimmäinen, kiinnostavampi katkelma on teoksen *Institutio christianae religionis* ensimmäisestä painoksesta vuodelta 1536. Katkelma on poistettu teoksen vuonna 1539 ilmestyneestä toisesta painoksesta sekä myöhemmistä painoksista, mutta *editio princeps* löytyy vuonna 1863 ilmestyneestä Calvinin koottujen teosten ensimmäisestä osasta.⁶³ Castellion lainauksessa Calvin sanoo, että kristityillä ei saa olla tuttavallisia suhteita harhaoppiisiin. Sen sijaan nämä tulee saada kääntymään kirkon yhteyteen kehotuksen, opin ja lempeyden avulla. Näin tulee kohdella myös turkkilaisia ja saraseenejä sekä muita tosi uskonnon vihollisia. Heistä tulee uskon vastustajia, jos heitä vainotaan ja tapetaan, kieltämällä heiltä kaikki ihmisyyys. Calvinin vielä tuolloin positiivisen kannan taustalla on protestanttien julma kohtelu katolisessa Ranskassa.⁶⁴ Pian Calvin kohtasi kuitenkin omat haasteensa kirkollisena johtajana Genevessä, jonne hänet oli kutsuttu kesällä 1536. Vuodesta 1537 hän kohtasi kasvavaa vastarintaa, ja huhtikuussa 1538 hänet karkotettiin Genevestä – jonne hän palasi takaisin kutsuttuna vuonna 1541.⁶⁵

Teoksen viimeisen kirjoittajan nimeksi ilmoitetaan Basilius Montfortius (Basile Montfort), mikä on yksi Castellion käyttämistä salanimistä. Kirjoitus on samalla epilogi koko teokselle.⁶⁶ Castellio viittaa Raamatusta tuttuun kaavaan, joka toistuu hänen kirjoittaessaan vetoomustaan: hurskaita tapetaan, tappajina ovat jumalattomat. Deuteronomiumin 13. luvussa kehoitetaan surmaamaan se, joka kehottaa palvelemaan vieraita jumalia, mutta kyse ei ole kristityistä harhaoppisista, koska kristittyjen parissa ei ole vieraiden jumaluuksien julistajia. Ja jos harhaoppinen on se, joka erehtyy jossakin uskonkohdassa tai Raamatun tekstin tulkinnassa, puolustaen kantaansa jääräpäisesti, tällöin pitäisi tappaa kaikki, jotka opettavat muita, sillä kukaan heistä ei ole joka kohdassa samaa mieltä keskenään. Kristityt taistelevat hengellisin asein, mutta Vanhassa testamentissa kuvataan julmia ruumiillisia rangaistuksia, koska siellä taistellaan lihallisin, maallisin asein. Jos kristityt haluavat

todella seurata Vanhan testamentin ohjeita, silloin tulisi tappaa ”kaikki, jotka Jumala siellä käskee tappaa: avionrikkojat, vanhempiaan vastaan kapinoivat lapset, ympärileikkaamattomat, ne jotka eivät vieta pääsiäistä, ja kaikki muut sen kaltaiset”.⁶⁷ Ananiasta ja Safiraa ei tappanut Pietari vaan Pyhä Henki; he eivät myöskään olleet levittäneet väärää oppia vaan yksinkertaisesti valehdelleet Pyhälle Hengelle. Kun nämä kerran kuolivat sanan voimalla, miksi harha-

54 Loewen 2015, 201–211, etenkin 209–210.

55 Lecler (1955 I, 172–176) ei katso Lutherin reformien edistäneen uskonnonvapautta Saksassa. Hänen mukaansa tässä yhteydessä voisi niin haluttaessa puhua oman-tunnon vapaudesta mutta ei kultin vapaudesta – vaan onko edellistä ilman jälkimmäistä (s. 176)?

56 Erasmuksen näkemystä kuvaa useiden tekstien valossa Lecler 1955 I, 133–157. Hänelle Erasmus oli ennen kaikkea kristittyjen ykseydestä huolestunut pasifisti ja katolisen kirkon opettaja. Katolilaisten parissa Erasmus oli Leclerin mukaan lähestulkoon ainoa vaikuttaja, joka ehdotti protestanttien suvaitsemista, vaikkakaan ei pitänyt sitä ihanteellisena ratkaisuna.

57 Castellio 1554a, 74–81; 1554b, 83–91. Erasmuksen kirja on avoimesti saatavilla digitaalisena.

58 Erasmuksen selityksestä ks. myös Bainton 1932, 82–84.

59 Castellio 1554a, 81–88; 1554b, 91–99. Ranskankielisessä käännöksessä Erasmus esiintyy tämän lainauksen yhteydessä nimellä Augustin Eleuthère. Kirja on avoimesti saatavilla digitaalisena.

60 Toisessa lainauksessa samasta teoksesta (1554a, 88–105; 1554b, 99–116) Erasmus keskustelee kirkkoisien ja kirkon kaanonien suhteesta harhaoppisiin ja heidän kohteluunsa.

61 Ranskan varhaisten protestanttien asemaa selostaa MacCulloch 2004, 193–194.

62 Castellio 1554a, 107–108; 1554b, 123–124.

63 ICO 1.9–248; katkelma on palstalla 77.

64 Lecler 1955 I, 316–318 katsoo Calvinin olleen jo julkisen toimintansa alusta alkaen johdonmukaisen suvaitsematon harhaoppisena pitämään kristittyjä kohtaan. Lecler ajattelee Calvinin vaatiman vapauden rajoituneen jo tuolloin yksinomaan hänen omaan evankeliumiinsa (s. 318). Jesuiittaisä Leclerin teoksen silmiinpistävä tendenssinä on tuoda laajasti ja monipuolisesti esiin harhaoppisten vainoamista ja suvaitsemattomuutta protestanttisessa maailmassa. Samalla hän tekee kuitenkin myös oikeutta Castellion kaltaisille toisinajattelijoille.

65 Calvinin varhaisia vaiheita Genevessä kuvaa MacCulloch 2004, 196–197.

66 Castellio 1554a, 138–153; 1554b, 157–172.

67 Castellio 1554a, 146; 1554b, 165.

oppisten vainoajat eivät käytä sanaa aseenaan, kun haluavat kostaa tai rangaista Jumalan puolesta?

Castellio luo myös lähteiden valossa katsauksen kristillisen Rooman valtakunnan keisareihin, joista hänen mielestään oikeudenmukaisimmat sallivat kaikkien uskontojen edustajille vapauden kulttiansa harjoittamiseen, muutamaa lahkoa lukuun ottamatta.⁶⁸ Kirjoituksensa loppua kohden Castellio jakaa kristikunnan kahtia, vainoajiin ja vainottuihin, lihallisiin ja hengellisiin (Gal. 4:29). Edelliset ovat varustautuneet kuin Kain, tunnussananaan ristiinnaulitse, kilpenään epäusko, vyönään valhe, haarniskanaan epäoikeudenmukaisuus, jalkineinaan valmius verenvuodatukseen, miekkanaan väkivalta. Tätä ovat edustaneet kaikki Raamatun ajan pahantekijät aina alkukertomusten jättiläisistä maailman mahtaviin saakka. Jälkimmäiset ovat varustautuneet kuin Abel, tunnussananaan kärsivällisyys, kilpenään usko, vyönään totuus, haarniskanaan oikeudenmukaisuus, jalkineinaan valmius auttaa lähimmäistään, miekkanaan Jumalan sana.⁶⁹ Teoksen viimeisiä rivejä hallitsee viimeinen tuomio, ja Castellio päättää kirjoituksen sitaattiin Paavalilta (1. Kor. 4:5): ”Älkää siis tuomitko ennenaikaisesti, ennen kuin Herra tulee. Hän valaisee pimeyden kätököt ja tuo esiin sydänten ajatukset.”⁷⁰

CASTELLIO, *CONTRA LIBELLUM CALVINI*

Calvinin puolustuspuheen ilmestyttyä Castellio otti sen välittömästi ruodittavakseen. Kesällä 1554 syntyi käsikirjoitus, joka ei olisi läpäissyt sensuuria tullakseen painetuksi. Se levisi ensin Baselin toisinajattelijoiden parissa ja kulkeutui Calvinin vastustajien mukana Hollantiin, jossa se painettiin vasta vuonna 1612 – tosin ilman kirjoittajan ja painajan nimeä, vailla tietoa painopaikasta sekä ilman sivunumeroita. Hollannissa teos nautti arvostusta predestinaatio-oppia ja oikeaoppista komentoa vieroksuneiden arminiolaisten ja remonstranttien parissa; nämä käyttivät sitä puolustautuessaan valtaa pitävien kalvinistien vainoa vastaan.⁷¹ Yksi myöhäinen käsikirjoitus, vuodelta 1581, on löytänyt tiensä Ranskan kansalliskirjastoon.⁷² *De arte dubitandi* on kiistatta todettu Castellion laatimaksi, koska Baselissa siitä on säilynyt katkelma, joka on tunnistettu Castellion omakätisesti kirjoittamaksi.⁷³ Poimin

seuraavassa Calvinin ja Castellion runsaasti itseään toistavista teksteistä olennaisen sisällön.⁷⁴ *Contra libellum Calvini* on sekä aatehistoriallisesti että kirkon historian kannalta niin merkittävä teos, että se vaatisi modernin tieteellisen edition.

Käsikirjoituksen johdannossa Castellio torjui Calvinin levittämän syytöksen, jonka mukaan hän olisi Servetuksen oppilas. Castellio sanoo selvästi, ettei hän ota lainkaan kantaa Servetuksen käsitykseen kolminaisuudesta, kasteesta tai mistään muustakaan kysymyksestä. Sen sijaan hän sanoo hyökkäävänsä Servetuksen ja tämän kirjat roviolla polttanutta Calvinia vastaan.⁷⁵ Castellio lainaa Calvinin teoksesta 147 numeroitua sitaattia, joihin kuhunkin hän vastaa kriittisesti.⁷⁶ Vastaajan nimenä on pseudonyymi Vaticanus, joka saattaa viitata siihen, että teoksen kirjoittaja voisi aivan hyvin olla vaikka roomalaiskatolilainen.⁷⁷ Jo Calvinin teoksen otsikko⁷⁸ kertoo Castelliolle, että muutkin harhaoppiset, siis ne, jotka ovat eri mieltä Calvinin kanssa, tulee tappaa kuten Servetus (1). Toiseksi Castellio kiinnittää huomiota siihen, miten ristiriitaisesti Calvin luonnehtii Servetusta: tämä on samalla kertaa erehtynyt, jumalaton ja harhojen vallassa. Tähän Castellio toteaa, että erehdys ei välttämättä johdu jumalattomuudesta eikä hullu edes pysty olemaan jumalaton (2). Kun Calvin syyttää Servetusta kiihkeästä halusta esittää uutuuksia ja kiihottaa niillä kansaa, Castellio vastaa, että Calvin itse on tuonut kymmenessä vuodessa esiin enemmän uutuuksia kuin kirkko kuudessa vuosisadassa (6).

Calvin sanoo, että hänen on puhuttava, kun Servetuksen mielipiteet leviävät joka suuntaan. Castellio kuitenkin muistuttaa, että ennen Servetuksen polttamista roviolla hänen kirjoituksensa levisivät kaikessa hiljaisuudessa eikä niitä juuri tunnettu. Kasvaneesta kiinnostuksesta Calvin saa siten syyttää ainoastaan itseään (18).⁷⁹ Calvinin mielestä harhaoppisten rankaisematta jättäminen antaa jokaiselle vapauden sanoa mitä tahansa (22). Castellio puolestaan viittaa teokseen *De haereticis* koottuihin kannanottoihin – joiden joukossa on myös katkelmat Calvinilta – ja antaa Vaticanuksen sanoa Geneven reformaattorille: ”Jos sinä olisit oikeudessa perintöriidan vuoksi ja tuomari antaisi vastapuoleksi puhua ja vaientaisi sinut, etkö sinä huutaisi sen ole-

van väärin? Miksi sinä teet toisille sitä, mitä et voi sietää tehtävän itsellesi?”⁸⁰

Lyhyessä kysymysten ja vastausten sarjassa (28) Castellio paljastaa oman raamattuhermeneutiikkansa, joka ottaa etäisyyttä opillisiin riitoihin, mutta sitoutuu vahvasti kristillisen uskon hengelliseen ja eettiseen luonteeseen.⁸¹ Kun Calvin kysyy, millainen uskonto enää voi pysyä, Castellio vastaa: sellainen, joka perustuu siihen, mitä toivotaan ja mitä ei voi nähdä (Hepr. 11:1). Kun Calvin penää, mistä oikean kirkon voi enää tunnistaa, Castellio vastaa jälleen Raamattua lainaten (Joh. 13:35): ”Kaikki tuntevat teidät minun opetuslapsikseni, jos te rakastatte toisianne.” Kun Calvin kysyy, mitä tulee Kristuksesta, jos hurskauden oppi on epäselvä ja epäilyttävä, Castellio vastaa, että ”hurskauden oppi on rakastaa vihollisiaan, tehdä hyvää niille, jotka tekevät meille pahaa ja sitä, että on oikeudenmukaisuuden jano ja nälkä”. Kun Calvin sanoo että Jumala tahtoo meidän haaskaavan aikaamme petollisten tekstien parissa, mikäli uskonto ei ole varmuudella ilmoitettuna kirjoituksissa (29), Castellio vastaa useilla raamattusitaateilla. Näistä tärkein on Deuteronomiumista (5. Moos. 29:28): ”Salatut asiat ovat vain Herran, meidän Jumalamme, tiedossa, mutta ne asiat, jotka hän on ilmoittanut, ovat tarkoitettut meille ja lapsillemme, että aina täyttäisimme tämän lain käskyt.”⁸² Ilmoitetut asiat ovat niitä, jotka ovat jokaiselle ihmiselle itsestään selviä. Samalla Castellion mielestä on varmaa, että Raamatussa kaikki on totta. Samoin on varmaa, että Jeesus on Kristus ja Jumalan Poika. Castelliolle niin kutsuttu erityinen ilmoitus tiivistyy yksinkertaiseen uskontunnustukseen, joka silminnähtävästi yhdistää kaikkia kristittyjä kirkosta tai tunnustuskunnasta riippumatta.

Useassa kohdassa Castellio lainaa Calvinin viittauksia Rooman kirkon tyranniaan (esimerkiksi 40): Calvin haluaa sanoa, että näillä ei ole oikeutta tappaa eikä tuomita harhaoppisia, koska heillä itsellään on väärä oppi.⁸³ Calvinille oikean opin omistaminen ja oikeus, suorastaan velvollisuus,⁸⁴ vääräoppisten rankaisemiseen eri tavoin kuulu-

- 70 Castellio 1554a, 173; 1554b, 196.
71 Castellion suvaitsevuuutta koskevien teosten julkaisemisesta ja käytöstä Alankomaiden remonstranttien parissa ks. Guggisberg 1956, 79–91.
72 Signum on latin 3676; käsikirjoitusta ei ole toistaiseksi digitoitu.
73 Buisson 1892 II, 477–479; kopio alkuperäisestä on s. 484.
74 Giran 1914, 220–290 on kääntänyt useita jaksoja tekstistä ranskaksi ja kommentoi niitä lyhyesti.
75 Castellio jatkaa: ”Taistelllessaan [Servetuksen] erehdyksiä vastaan [Calvin] viittaa lukemattomiin kohtiin kirjassa, jonka on antanut polttaa. Aivan kuin joku olisi sytyttänyt talon palamaan ja pyytäisi sen jälkeen meitä noutamaan sieltä joitakin maljakoita tai kertoisi meille, missä talon huoneet sijaitivat.”
76 Sivunumeroinnin puutteen vuoksi viittaa jatkossa kuhunkin näistä lyhyistä keskusteluista noottien sijasta sulkeissa olevalla numerolla.
77 Giran 1914, 223 (n. 1) torjuu tällaisen tulkintamahdollisuuden.
78 ”Oikean uskon kolminaisuutta koskeva puolustus espanjalaisen Michael Servetuksen kammottavia erehdyksiä vastaan; jossa myös osoitetaan, että harhaoppisia on rangaistava ja että aivan oikein ja ansaitusti oikeusistuin tappoi tuon jumalattoman Geneven kaupungissa.”
79 Aiemmassa yhteydessä (6) Castellio lainaa kahden Grigionin maakunnasta tulleen veljen kirjoitusta: ”Jos Kristus itse tulisi Geneveen, hänet ristiinnaulittaisiin. Siellä kristityillä ei ole enää vapautta, sillä nyt siellä on paavi, joka kiduttaa kansaa elävältä siinä, missä Rooman paavi tyytyy ainoastaan tappamaan heidät.”
80 Giran (1914, 234), jonka teos rakentuu kahden erilaisen reformin ajatuksen varaan, sanoo tähän kohtaan viitaten, että Calvinin tuomitsee Castellion silmissä ”itse reformin henki”.
81 Giran (1914, 238) kärjistää ehkä liiaksikin, kun hän väittää, että Castellion mielestä moraalinen elämä yksin on välttämätöntä ja että metafysiikka ei ole tarpeellista. Giran jatkaa aikansa liberaaliteologiasta tuttuun tapaan (kursivointi alkuperäinen): ”Kun Calvin kaikkien konfessionalistien kanssa sanoo: ’Uskokaa!’, Castellio sanoo: ’Eläkää. Elämä ratkaisee: puhdas elämä, harmoninen elämä, elämä Jumalassa, joka on eletty täydessä ihmisyydessä.’ Tämä on vuorisaarnan ja evankeliumien vertausten uskonto: se on *ikuinen uskonto*.”
82 Castellio lainaa samassa kohdassa myös Sananlaskuja (25:2): ”Jumalan on kunnia siitäkin, mitä hän salaa.”
83 Calvin äityy jopa valittamaan (54), etteivät paavilaiset anna protestanttisten marttyyrien puolustaa itseään Jumalan sanalla. Tähän Castellio: ”Kyllä he antavat, aivan kuten sinäkin annoit Servetuksen puolustautua – antamalla tilaisuuden tuhoutua tai peruuttaa sanomisensa.” Castellio muistuttaa, että Servetus pelastui inkvisiittorien käsistä vaan ei Calvinilta.
84 Kun kerran yksityinen ihminen on syyllinen, jos sie-tää pyhän herjaamista kotonaan, Calvin järkeilee (80), kuinka paljon paremmin tekee ruhtinas, joka suvaitsee pyhyden loukkaamista? Castellio huomauttaa tähän, että Servetuksen vakaumus ei ole loukannut pyhyyttä millään tavalla. Kyse on yksin Calvinin vihasta toisin ajattelevaa ihmistä kohtaan.

68 Castellio 1554a, 152–156; 1554b, 172–176.

69 Castellio 1554a, 167–168; 1554b, 188–189.

vat olennaisesti yhteen. Kun Calvin sanoo miekan vahvistavan evankeliumin puolustamista samaan tapaan kuin kaunopuheisuus vahvistaa yksinkertaista puhetta, Castellio sanoo hänen karkaavan hämähäkkiä kuin ankerias liejussa. Niinpä Castellio kehittää samantasoisien ontuvan vertauksen: aivan kuten lääkäri käyttää sanoja saadakseen potilaan ottamaan lääkkeensä, hän voi käyttää myös miekkaa (71). Kun Calvin kehittää ajatuksen, jonka mukaan kuninkaiden ja ruhtinain tehtävänä on miekalla puolustaa Jumalan kunniaa, Castellio vastaa kenties tunnetuimmalla ajatuksellaan (77): ”Ihmisen tappaminen ei ole opin puolustamista vaan sitä, että tappaa ihmisen.” Castellion mielestä on väärin tappaa ihminen, joka sanoo, mitä ajattelee ja ajattelee, mitä sanoo. Jos Calvinin mielestä väärin ajatteleva ihminen pitää tappaa, hänen tulee osoittaa, missä tekstissä näin sanotaan (80). Lyhyesti sanottuna, erehdys ei ole rikos – olettaen tietysti, että syytetyn ensin osoitetaan erehtyneen.

Castellio kommentoi myös Calvinin raamatullisia argumentteja. Ananiaksen ja Safiran tapaus ei oikeuta tappamaan harhaoppisia, koska näitä ei tappanut Pietari vaan Jumala. He eivät kuolleet siksi, että olisivat olleet harhaoppisia vaan siksi, että he valehtelivat. Servetus sen sijaan tapettiin nimenomaan siksi, että hän ei valehdellut omaatuntoaan vastaan (89–90). Calvinin torjuvasta suhteesta Gamalielin neuvon Apostolien tekojen samassa luvussa Castellio muistuttaa viidestä ranskalaisesta opiskelijasta, jotka vangittiin Lausannessa ja poltettiin elävältä. Mitä Calvin ajattelisi Gamalielin neuvosta, jos hän tämän vuoksi sattuisi joutumaan Tournonin kardinaalin käsiin? Ehkäpä hän silloin arvostaisi miestä, jonka mielestä väkivallantekijät nousevat itseään Jumalaa vastaan. Juuri nyt, sanoo Castellio, Gamalielin neuvoa voisi soveltaa lukuisiin tilanteisiin (101).⁸⁵ Castellio kiinnittää huomiota siihen, että Calvin hylkää Gamalielin neuvon, mutta ylistää Nebukadnessarin säädöstä epäjumalanpalvontaa vastaan: näin Raamattua käyttämällä hän torjuu lempeän kärsivällisyyden ja vanhurskauttaa oman vainonsa toisin ajattelevia kohtaan. Jos tyrannin säädöstä jäljitellään, ketkä tulisi sen mukaan tappaa? Kristitytkö, jotka kaikki uskovat Jumalaa? Juutalaisetko, jotka kieltävät Kristuksen mutta joita

Nebukadnessarin säädös nimenomaan suojelee? Castellio pitää parempana esikuvana Kyyroksen ediktiä, joka vapautti juutalaiset palaamaan Jerusalemiin, mutta pakottamatta ketään heistä siihen (116): ”Niin meidänkään ei tule yrittää pakottaa ketään uskontoon (*ad pietatem*), sillä pakottaminen ei tee kenestäkään hyvää. Uskoa tulee opettaa ainoastaan sanan voimalla.”

Edes ankarassa tekstissä (5. Moos. 13), jossa kehoitetaan surmaamaan sellainen, joka kehottaa palvelemaan vieraita jumalia, ei puhuta harhaoppisista, koska kukaan kristitty ei ole koskaan kehottanut toisia kristittyjä Baalin, Astarten tai Neptunuksen palvontaan. Tuomaskin, joka ei uskonut ennen kuin näki, luettiin apostolien joukkoon, vaikka oli erehtynyt karkeasti. Ja jos Calvin olisi todella halunnut toimia lainaamansa tekstin mukaan, hänen olisi pitänyt kutsua koko kansa kivittämään Servetus ja heittää tätä itse ensimmäisenä kivellä (117). Castellio erottaa Vanhan ja Uuden testamentin toisistaan jyrkemmin kuin Calvin ja samaan tapaan kuin Luther: lain käskyt epäjumalanpalvojen surmaamiseksi kuuluvat niiden lakien joukkoon, jotka on kumottu Kristuksen tultua maailmaan.

Calvin sanoo samaan lukuun liittyen painokkaasti, että Jumala ei käske pitämään mitä tahansa uskoa vaan yksinomaan sen, jonka hän on omalla suullaan ilmoittanut. Toiseksi, väärästä uskosta ei rangaista muukalaisia vaan luopioita. Castellion vastaus viittaa olennaiseen ongelmaan (119; vrt. 26):

Kaikki lahkot perustavat uskontonsa Jumalan sanaan ja ovat siitä varmoja. Ja tästä syystä kaikki lahkot Calvinin säännöllä aseistautuneena vainoavat kaikkia muita. Calvin pitää omaa näkemystään varmana, nämä omaansa. Hän sanoo heidän olevan väärässä; he sanovat hänen olevan väärässä. Calvin haluaa tuomita, he myös. Mutta kuka on asettanut Calvinin kaikkien lahkosten tuomariksi ja antanut hänelle yksin oikeuden tappaa? Millä oikeudella hänellä yksin on valta olla tuomarina? Hän pitää kiinni jumalallisesta sanasta; he myös. Jos asiat kerran ovat niin selviä, kenelle ne ovat selvät? Calvinille? Mutta miksi Calvin kirjoittaa lukemattomia niteitä selittäääkseen ilmiselvää totuutta? Miksi hän ei ole kirjoittanut mitään osoittaakseen murhan tai aviorikoksen rangaistavaksi? Koska ne ovat selviä asioita.

Castellio kysyy, miksi Calvin ei taistele toisin ajattelevia vastaan sanan voimalla vaan tappaa heidät. Siinä tapauksessahan he eivät saa tilaisuutta oppia mitään.

Paavalin mainitsema ”terveellinen oppi” (Tit. 2:1; KR 1938), jota Calvin haluaa puolustaa, on Castellion mielestä selvä (129):

Hyvä oppi on se, joka antaa ihmisille rakkauden, vilpittömän uskon ja hyvän omantunnon; huono oppi taas tekee heistä kateellisia, riidanhaluisia, itsepäisiä, jumalattomia, uskonottomia, maallisia ja rikollisia.

Castellio sanoo kunniantoman uskonnollisen vainon raivonneen jo Danielin aikana: kun tämän viholliset eivät löytäneet mitään moitittavaa tämän elämästä, he hyökkäsivät hänen uskontoaan vastaan (Dan. 6:5). Samoin on nykyisin, hän jatkaa, ja kääntää katseen viimeiseen tuomioon, jolla Kristus lähettää heidät pois luotaan, koska heidän elämäntapansa eivät kestä tarkastelua:

Voi sokeita, voi sokeutta! Voi paatunutta ja verenhimoista tekopyhyyttä! Milloin sinut paljastetaan ja milloin viranomaiset lakkaavat sokeasti sinun mieliksesi vuodattamasta ihmisten verta!⁸⁶

JOHTOPÄÄTÖKSET: CASTELLIO UUDEN AJAN TEOLOGINA

Sebastian Castellion nuoruudesta ja kulttuurisesta taustasta voi hahmottaa tekijät, joiden varaan hänen ajattelunsa rakentui: kotoa opittu yksinkertainen eettinen kristillisyyttä,⁸⁷ renessanssin kiinnostus antiikin kieliä ja henkistä perintöä kohtaan, etenkin Erasmusuksen levittämä humanismi sekä Lutherin aloittama ja Calvinin jatkama yksin Raamattuun perustuva reformaatio. Kokemukset protestanttien vainoamisesta Ranskassa tekivät Castellioista johdonmukaisen suvaitsevuuden kannattajan. Kuten teoksessa *De haereticis* lainattujen aikalaisten lausumat osoittavat, monet vastustivat harhaoppisina pidettyjen kristittyjen vainoamista, kun halusivat tilaa omille uudistushenkisille ajatuksilleen, mutta ryhtyivät vainoamaan toisin ajattelevia siellä, missä itse saivat valtaa (Luther, Melancthon, Calvin ja monet muut). Sopua ja rauhaa etsivä Erasmus ei edistänyt uskonnollista

suvaitsevuutta kuin yleisellä tasolla. Castellion voima piilee siinä, että hän ajoi suvaitsevuuden asiaa omista intresseistään riippumatta ja teki siitä loppuun saakka selkeitä teologisia johtopäätöksiä.

Castellio oli ensimmäinen tunnettu eurooppalainen kirjoittaja, joka kannatti johdonmukaista uskonnollista suvaitsevuutta kaikkien kristittyjen kesken.⁸⁸ Mutta Castellio oli myös teologi. Ferdinand Buisson liittää hänet ranskalaisen liberaalin protestantismien syntyyn, mutta on toinenkin tapa nähdä Castellion ratkaiseva merkitys länsimaisen teologian historialle. Hän oli ensimmäinen, joka hylkäsi oikeaan oppiin nojautuvan teologian ja nosti sen yläpuolelle kristillisen eetoksen ja hengellisen elämän. Kritiikillään Calvinia vastaan Castellio paljastaa aikansa oikeaoppisuuden pohjimmiltaan väkivaltaisen luonteen, uskonnon, joka perustuu pakkoon, rangaistuksiin ja kaunaisuuteen.

Castellio saattoi edistää suvaitsevuutta osin siksi, ettei hänellä itsellään koskaan ollut yhteisöllistä valtaa eikä sen tuomaa vastuuta. Hän ei myöskään halunnut pyrkiä sellaiseen. Hän hankki elantonsa opettajana, kääntäjänä, kirjoittajana ja kustannustoimittajana. Castellio yksinkertaisesti uskoi sellaiseen yhteiskuntaan, jossa kristityt saavat muodostaa itsensä näköisiä yhteisöjä ja elää niissä todeksi omaa kristillisyyttään. Virkavalta on olemassa väärin tekevien eikä väärin uskovien rankaisemista varten.

Vaikka on tärkeää nähdä Castellion ajattelu suhteessa myöhempään kehitykseen, kiinnostavinta

85 Samassa kohdassa Castellio lainaa pitkästi Calvinin työtoveria Bullingeria, joka ylistää Gamalielin viisautta.

86 Vuonna 1612 painettu teos alkaa toimittajan johdannolla, ja kirjan loppuun on koottu joukko tekstejä, muun muassa 15 aiheeseen liittyvää lyhyttä kohtaa Calvinin kirjoituksista, aihetta koskevia selvityksiä sekä Sebastian Castellion kirjeitä.

87 Buisson 1892 I, 3. Castellion isä oli oppimaton mies, joka inhosi kahta asiaa: varastamista ja valehtelua.

88 Giran (1914, 203–204) puhuu Castellion ja Calvinin yhteydessä kahdesta reformista: edellinen oli uskollinen periaatteelle, jonka mukaan jokaisen tulee saada lukea Raamattua omaatuntoaan seuraten, kun taas jälkimmäinen oli vihamielinen vapautta kohtaan ja varasi oikeuden raamatuntulkintaan vain liikkeen johtajille. Jälkimmäisessä reformissa uskonnollinen vapaus muutui yksioikoiseksi konfessionalismiksi (s. 204). Sama koskee Giranin mukaan – tosin lievemmissä määrin – myös luterilaista reformaatiota.

on nähdä hänet oman aikansa ihmisenä. Castellio edusti yksinkertaista kristillisyyttä, jonka ytimessä olivat kaikille ihmisille itsestään selvät asiat – ja siitä juontuen elämäntapa, joka on ilmoitettu kymmenessä käskyssä ja vuorisaarnassa. Tähän liittyy myös mielenkiintoinen ero Lutherin teologiaan nähden. Luther näki Jumalalla kahdet kasvot erottaessaan jyrkästi toisistaan yhtäältä lain ja evankeliumin sekä toisaalta Jumalan rankaisevan vanhurskauden ja hänen äärettömän armonsa.⁸⁹ Castellio puolestaan näki Jumalalla yhdet kasvot: Jumalan hyvyyden. Castelliolle Jumala on hyvä sekä oikeudenmukaisuudessaan että rakkaudessaan.⁹⁰ Jo Castellion nuorille suunnattu latinan oppikirja *Dialogi sacri* rakentuu saman ajatuksen varaan: Jumala on hyvä ja haluaa ihmisenkin olevan hyvä.⁹¹ Toinen kiinnostava ero Lutherin teologiaan nähden liittyy järkeen. Siinä, missä Lutherille järki oli ”paholaisen morsian” tai ”ylin huora, joka paholaisella on”,⁹² Castelliolle järki oli ”Jumalan tytär”.⁹³

Castelliolle usko, jolla uskotaan, ei kuitenkaan vienyt ydintä uskolta, joka uskotaan. Castellio näki koko Euroopan olevan kristillinen. Juutalaiset ja turkkilaiset olivat vähemmistöjä, joita on suvaittava, vaikka Castellio kohdisti heihin samoja ennakkoluuloja kuin muutkin aikansa kristityt. Kristittyjä sen sijaan yhdistää yksinkertainen usko Jumalaan ja Jeesukseen, joka on Jumalan Poika. Kristityn elämä oli Castelliolle ensi sijassa Kristuksen seuraamista. Hän julkaisi editiot kahdesta itselleen tärkeästä hengellisestä ydinteoksesta: teoksesta *Theologia deutsch* hän julkaisi vuonna 1557 latinankielisen käännöksen *Theologia germanica*, ja Tuomas Kempiläisen teoksesta *De imitatio Christi* hän julkaisi viimeisenä kesänään 1563 kielellisesti ja teologisesti ajanmukaistetun laitoksen *De imitando Christo*.

Raamatuntulkinnan osalta Castellio toi reformaatioon ratkaisevalla tavalla uuden näkökulman. Siinä, missä muut tutkivat tekstiä osoittaakseen oman oppinsa kasteesta, predestinaatiosta, ehtoollisesta ja muista asioista oikeaksi, Castellio osoitti keskenään riiteleviä tulkitsijoita: meillä ei ole minkäänlaista varmuutta siitä, kuka heistä on oikeassa vai onko kukaan. Tämä johtuu siitä, että tutkittavat asiat ovat epäselviä ja ihmisen on nähtävä vaivaa niiden selvittämiseen. Tämä puolestaan johtaa keskusteluihin ja väittelyihin

vaan ei yhden (väki)valtaan toista vastaan. Castellion esittämät periaatteet vapauttavat raamatuntutkimuksen – ensimmäistä kertaa kristikunnan historiassa? – dogmaattisesta tarkoitushakuisuudesta ja siirtävät huomion tekstin lukemiseen monipuolisesti informoituna kriittisenä keskusteluna. Jos historialliselle raamatuntutkimukselle olisi haettava eettistä alkupistettä, olisiko tässä sellainen?

Matti Myllykoski, dos.
matti.myllykoski@helsinki.fi

-
- 89 Selvimmin tämä ilmenee Heidelbergin disputaatiossa (WA 1, 353–374). Siinä Luther esittää, että tehdäkseen varsinaisen ja itselleen ominaisen työnsä (*opus proprium Dei*), siis pelastaakseen ja vanhurskauttaakseen ihmisen, Jumalan täytyy ensin tehdä vieras työnsä (*opus alienum Dei*), saattaa ihminen tietoiseksi synnistään ja viedä hänet epätoivoon.
- 90 Tätä ilmentää hyvin esimerkiksi Castellion kaksinkertaisen predestinaation vastainen selitys lukuun Room. 9 hänen latinankielisessä raamatunkäännöksessään (1554, palstat 451–461). Siinä hän kirjoittaa (p. 460): ”Ketään ei pakoteta hyvyyteen eikä oikeudenmukaisuuteen. – – Kaikkia kutsutaan sanan voimalla, jumalallisella ja sisäisellä. Ne, jotka eivät halua tulla, eivät tule. Sen tähden Jeesus sanoi [Matt. 16:24; Joh. 6:35]: ”Jos joku haluaa tulla minun luokseni – – ” Siksi hän myös sanoi niille kahdelletoista [Joh. 6:67]: ”Haluatteko tekin lähteä?” Viittaukset evankeliumiin ovat ratkaisevassa kohdassa epätarkkoja; Castellio olisi epäilemättä voinut valita tekstinsä paremmin.
- 91 Castellio kirjoitti raamatullisia kertomuksia latinaksi parafraaseeraavan oppikirjan *Dialogi sacri* Genevessä vuonna 1543 toimiessaan siellä opettajana. Teoksen sisällöstä ja tulkinnasta ks. Buisson (1892 I, 152–179), joka tiivistää Castellion kehitteillä olevan ydinajatuksen siihen, että ”todellisen hurskauden ylin tai ainoa kriteeri on rakkaus”. *Dialogi sacri* ilmestyi lukuisina painoksina vielä 1700-luvulla, jolloin se oli käytössä eri puolilla Saksaa. Olisi mielenkiintoista selvittää, miten Castellion yksinkertainen raamatopedagogiikka vaikutti tuon ajan luterilaisuuteen.
- 92 Viittaukset ovat peräisin Lutherin viimeisestä painetusta saarnasta (17.1.1546; WA 51, 123–134; viittaukset s. 126). Kyseisessä kohdassa Luther yhdistää järjen ennen kaikkea katoliseen teologiaan: oppeihin messusta, kasteesta ja ehtoollisesta.
- 93 Castellio 1981, 65. Castellion viimeiseksi jäänyt teos *De arte dubitandi et confidendi ignorandi et sciendi* säilyi pelkkänä käsikirjoituksena ennen kuin se julkaistiin tieteellisenä editiona vuonna 1981. Kyseisessä kohdassa Castellio puhuu raamatuntulkinnasta, joissa argumentoidaan saivarellen oman teologisen tulkinnan puolesta konkreettisen tekstin selvää kirjaimellista sanomaa vastaan. Castellio tukeutuu Sananlaskujen kirjan lukuun 8, joka puhuu viisaudesta.

LÄHTEET

Calvin, Jean

1554a *Defensio orthodoxae fidei de sacra Trinitate, contra prodigiosos errores Michaelis Serveti Hispani: ubi ostenditur haereticos iure gladii coercendos esse, et nominatim de homine hoc tam impio juste et merito sumptum Genevae fuisse supplicium.* [Genève] : Robert I Estienne, [helmikuu] 1554.

1554b *Declaration pour maintenir la vraye foy que tiennent tous chrestiens de la Trinité des personnes en un seul Dieu. Par Jean Calvin. Contre les erreurs detestables de Michel Servet espagnol. Ou il est aussi montré, qu'il est licite de punir [chastier] les heretiques: et qu'à bon droit ce meschant a esté executé par justice en la ville de Geneve.* Genève: Jean Crespin, 1554.

1863–1900 ICO = *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia.* Brunsvigae, Schwetschke, 1863–1900.

Castellio, Sebastian

1546 *Moses Latinus ex Hebraeo factus: et in eundem Praefatio, qua multiplex eius doctrina ostenditur: & Annotationes, in quibus translationis ratio, sicubi opus est, redditur, & loci difficiliore explicantur.* Basel: Johannes Oporinus.

1554a *De haereticis, an sint persequendi, & omnino quomodo sit cum eis agendum, Doctorum virorum tum veterum, tum recentiorum sententiae: Liber hoc tam turbulento tempore pernecessarius & cum omnibus, tum potissimum principibus & magistratibus utilissimus, ad discendum quod nam sit eorum in re tam controversa tam que periculosa, officium.* Magdeburgi [i.e. Basel]: per Georgium Rausch [i.e. Johannes Oporin], [maaliskuu] 1554. Strasbourg: Johannes Carolus 1610.

1554b *Traicté des heretiques: A savoir, si on les doit persécuter, Et comment on se doit conduire avec eux, selon l'advis, opinion, & sentence de plusieurs auteurs, tant anciens, que modernes; Grandement necessaire en ce temps plein de troubles & tres utile à tous: & principalement aux Princes & Magistrats, Pour cognoistre quel est leur office en une chose tant difficile, et perilleuse.* On les vend i Rouen, par Pierre Freneau, près les Cordeliers. Rouen [i.e. Lyon?]: Freneau, [huhtikuu] 1554. Genève: A. Jullien 1913.

1554c *Contra libellum Calvinii in quo ostendere conatur haereticos iure gladii coercendos esse.* [kesä 1554.] Käsikirjoitus: BnF, latin 3676, anno 1581. [Ei digitoitu.]

Painettu teos: [Amsterdam], 1612.

1554c *Biblia: una cum eiusdem Annotationibus; Totum opus recognovit ipse, & adiecit ex Flavio Iosepho historiae supplementum ab Esdrae temporibus usq[ue] ad Machabaeos, itemq[ue] a Machabaeis usq[ue] ad Christum.* Basiliae, per Iohannem Oporinum.

1555 *La Bible nouvellement translätée avec la suite de l'histoire depuis le temps d'Esdras jusqu'aux Maccabées: et depuis les Maccabées jusqu'à Christ pas Sebastien Castellion.* Édition 2005 par Laure Mistral et al. Paris: Bayard.

1578 *Sebastiani Castellionis Dialogi IIII: de praedestinatione, de electione, de libero arbitrio, de fide: ejusdem Opuscula quaedam lectu dignissima.* Aresdorffii [i.e. Basileae]: Per Theophil. Philadelph.

1981 *De arte dubitandi et confidendi ignorandi et sciendi.* Ed. Elisabeth Feist Hirsch. Studies in Medieval and Reformation Thought 29. Leiden: Brill.

Luther, Martin

1883– *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe.* Weimar.

Servetus, Miguel

1531 *De trinitati erroribus, libri septem.* [Haguenau 1531]. Bayerische Staatsbibliothek

1553 *Christianismi restitutio.* S. I. 1553. Österreichische Nationalbibliothek

”Epistolae triginta ad Ioannem Calvinum gebennensium concionatorem”, ICO (= *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia.* Brunsvigae, Schwetschke, 1863–1900) 8, 649–714.

KIRJALLISUUS

Backus, Irena

2003 *Historical Method and Confessional Identity in the Era of the Reformation, 1378–1615.* Leiden & Boston: Brill.

Bainton, Roland H.

1932 ”The Parable of the Tares as the Proof Text for Religious Liberty to the End of the Sixteenth Century.” *Church History* 1, 67–89.

1941 ”The Struggle for Religious Liberty.” *Church History* 10, 95–124.

1953 *Hunted Heretic: The Life and Death of Michael Servetus, 1511–1553.* Boston: Beacon Press.

Bornkamm, Heinrich

1979 *Martin Luther in der Mitte seines Lebens: Das Jahr-*

zehnt zwischen dem Wormser und dem Augsburger Reichstag. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Buisson, Ferdinand

1892 *Sébastien Castellion, sa vie et oeuvre (1515–1563): Étude sur les origines du protestantisme libéral français.* Tomes I–II. Paris: Hachette.

Emerton, Ephraim

1909 "Calvin and Servetus." *The Harvard Theological Review* 2, 139–160.

Friedman, Jerome

1974 "Michael Servetus: Exegete of Divine History." *Church History* 43, 460–469.

Giran, Etienne

1914 *Sébastien Castellion et la Réforme calviniste. Les deux Réformes.* Paris: Hachette.

Guggisberg, Hans Rudolf

1956 *Sebastian Castello im Urteil seiner Nachwelt vom Späthumanismus bis zur Aufklärung.* Basel & Stuttgart: Helbig & Lichtenhahn.

Lecler, Joseph

1955 *Histoire de la tolérance au siècle de la réforme.* Tomes I–II. Paris: Aubier.

Loewen, Harry

2015 *Ink Against the Devil.* Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

MacCulloch, Diarmaid

2004 *The Reformation: A History.* New York: Viking Adult.

Mahlmann-Bauer, Barbara

2015 "Häresie aus juristischer Sicht: *De haereticis an sint persequendi* im Kontext." *Toleranzdiskurse in der Frühen Neuzeit*, ed. Friedrich Vollhardt. Berlin: De Gruyter, 43–86.

Tausiet, María

2008 "Magus Versus Falsarius: A Duel of Insults between Calvin and Servetus." *Reformation & Renaissance Review* 10, 59–87.

Torrance, Thomas F.

1990 "Calvin's Doctrine of the Trinity." *Calvin Theological Journal* 25, 165–193.

Wadkins, Timothy H.

1983 "A Recipe for Intolerance: A Study of the Reasons behind John Calvin's Approval of Punishment for Heresy." *Journal of the Evangelical Theological Society* 26, 431–441.